

SIVIŞ YILI BUHRANLARI *

Doç. Dr. Halil Sahillioğlu

Giriş :

Osmanlı maliyesi asırlar boyu, hem güneş hem de ay yılını kombine eden karışık bir mâli yıl kullanıyordu. Bunlardan güneş yılı hazinenin gelir teşekkülüne ve ay yılı da harcamalarına, özellikle ulûfe dağıtımına, uygun düşünüyordu. Ancak bu iki yıl 11 gün farketmektedir. Osmanlı devrinin astronomları olan müneccim-başlılar kadar maliye teşkilâtı da bunu biliyor ve bu farktan dolayı bir takım aksaklık olduğundan şüphe edildiğinde, devletin günlük gelir-gideri denk olduğu takdirde bu farkın önemi yok diyorlardı^a. Aslında bu bakımdan pek te haksız sayılmazlardı. Fakat böyle bir günlük gelir-gider ortalaması hesabı teşebbüsüne henüz raslıyamadım. Bununla beraber mukataa satışları halinde iltizam bedeline, «tefavüt-i şemsiye» adı altında bir miktar zam yapılıyor, hazineye giren altın para ile iri bir gümüş para olan guruş düşük bir kurdan almıyor ve ödemelerde daha yüksek bir kur üzerinden veriliyordu^b. Bu kur farkı gelirine «tefavüt-i hasene ve guruş» deniyordu. Her iki tefavüt, hazineye munzam bir gelir sağlıyordu. Amma bu gibi yarım tedbirler kesin sonuç vermekten uzaktır.

Önce hazinenin günlük gelir-giderinin denk olup olmadığı meçhul olduğdan başka, eşitliği halinde dahi gelirin teşekkül ve ulûfe ödemeleri için bunun tahsisi biriken zaman farkının yaratacağı güçlükler çok nahoş sonuçlar vermeğe kâfidir. Ayrıca, gün farkından ileri gehniyen gerçek bir bütçe açığı varsa durumun daha da

*Temmuz 1967 Londra, Yakın ve Orta Doğu İktisat Tarihi Kongresinde tebliğ edilmiştir.

^a) Bk. ek belge I, III ve V.

^b) Bk. ek belge II.

tehlikeli olacağı aşikârdır. Nitekim biriken gün farkları, aşağıda açıklanacağı üzere bir takım buhranlara sebep oluyordu. Malî alandan, içtimâî alana ve oradan da iktisadî alana intikal ederek derin sarsıntılar yaratıyordu. Tabiatıyla bu buhranlar Osmanlı ekonomisine has olmayıp, onun gibi çifte karakterli bütçeleri bulunan geçmiş müslüman devlet ve imparatorluklarında da görülmüş olmalıdır. Bunların sukutlarında âmîl olan sebeplerden mâlî sebepleri teşkil etmesi de kuvvetle muhtemeldir.

Bütçelerine bu iki takvim yılını esâs alan diğer müslüman devletlerinin iki yıl arasındaki gün farkını ve bunun ihtiyaç duyduğu takvim tashihini bilmemelerine imkân yoktur. Fakat bu alandaki muhakemeleri, otuz üç yılda bir takvimin tashihinden ileri gitmiyordu¹. Oysa aşağıda göstereceğimiz gibi mâlî yılı tashih etmenin, bu gün farkının birikiminden kaynakayan (sıvışan) yılı atlamanın kâfi bir çözüm olmadığı görülecektir. Otuz üçüncü masraf bütçesine takabül edecek bir gelir bütçesi olmadığından dolayı, malî alanda başlayan bir kriz ulûfe ödeme güçlüğünden iç buhranlara, askerî kıyamlara sosyal huzursuzluklara, para ayarlamalarına sebep olacak ve dolayısıyla bütün ekonomiyi etkisi altına alacaktır.

Ekonomik hayatın çalkantı ve dalgalanmalarının tesbit edilen bir senelik mevsimlik hareketlerden, 50-60 yıllık Kondratieff dalgalanmalarına kadar uzunlukları farklı, çeşitli *cyclique* veya *periodique* hareketler gibi islâmî ekonomilere özgü otuz üç senelik bir sıvış yılı buhranlarından bahsetmek mümkündür zannediyoruz.

¹) Abbasiler devrinde Malîyenin Harac ve Köyler hâsılı kaleminde 33 yılda bir tashih yapıyordu. Nitekim H. 208 (M. 823), H. 241 (M. 855) ve H. 274 (M. 887) yılları bizim sıvış dediğimiz yıl olarak atlanmışlardır. Fakat 33 yıllık süre uzun bir müddet olduğundan kimi zaman maliye memurları bunu unuttuklarından tashihler bir gecikme ile yapılırdı. Nitekim H. 274 yılı ancak dört yıl sonra atlanarak düzeltme yoluna gidilmiştir. Düzeltilme yapılmadığı takdirde iki hicrî yıla tek bir hâsıla isâbet ediyordu. Aynı hâsıldan iki vergi alma imkânsızlığı karşısında, mahsulü bu iki yıldan birine izafe edip diğerini atlamak içab ediyordu. Bk. *El-Mahzûmî*; *El-Minhâc fi ilmi Haracı Mısır*, British Museum, yazma No : Add. 23483, vrk. 36 ab.

Bu tarihlerde H. yıl başı Mayıs ayma rastlıyordu. Bu takdirde Abbâsiler devrinde Malî yıl başı Mayıs olmalıdır.

Memlûklerde bu tashih için bk. Q. N. Poliak; *Feudalism in Egypt, Syria and Lebanon, 1250—1900*, London 1939, sf. 21—22.

Astronomik Realite :

Yerin güneş etrafındaki devri süresine tekabül eden bir güneş yılı 365 gün, 5 saat ve 49 dakikadan ibârettir.

Biri 29, biri 30 ar günlük 12 ay ayına eşit olan ay yılı ise 354 gün, 8 saat ve 48 dakikadan ibârettir.

Her iki yıl arasında yaklaşık olarak 11 günlük fark vardır ki 32 güneş yılında bir ay yılı ($32 \times 11 = 352$ gün) eder².

Bu itibarla bir asırlık ay yılı 97 güneş yılma eşit olduğundan bu iki yıl arasında %3 kadar bir fark vardır.

Tarihi Realite :

Tarihlemede ay yılı kronolojisini kullanan bir çevrede doğan islâmîyet bu geleneği devâm ettirdi. Bu dinin yayıldığı ve islâm devletleri kurulduğu bölgelerde de ay yılı kronolojisi kullanıldı. Bu takvim için başlangıç yılı Muhammed'in Mekke'den Medineye hicret ettiği yıl olduğundan adma hicrî tarih denmiştir.

İslâmî câmiaya mensup olmak hasebiyle Osmanlılar, islâmî geleneğe uygun olarak hicrî takvimi kullanırlardı. Tarihi olaylar Hicrî ay yılı itibariyle tesbit edilir, divan'dan çıkan fermanlar ve mâlî bir çok muamelelerin tarihleri hep bu Hicrî ay yılı takvimine göre tesbit edilirdi. Milâdî güneş yılı takvimini kullanmak, Tanzimât'a kadar hiristiyan krallarına gönderilen «nâme-i hümâyün»lara, hiristiyan devletleriyle yapılan anlaşma ve ahidnâmelere münhasır kalır. Tanzimatla birlikte her ne kadar Devlet dâirelerinde hicrî takvimin yanında, diğer bazı takvimler kullanıldı ise de, hicrî takvim Cumhuriyet'e kadar terkedilmemiştir.

İktisadi Zaruret :

Devlet ve halk hicrî ay yılı takvimini kullanmak bakımından ihtilâf halinde olmamakla beraber, ana karakteri itibariyle tarımsal bir ekonomisi olan Osmanlı ekonomisinde fertlerin geliri ve bu gelirin teşekkülüne dayanan devlet geliri güneş yılma ve mevsimlere bağlıdır. Devletin, vergileri toplayabilmek için hâsılanın idrâkini beklemesi lâzımdır. Mevsimler tarım hayatını etkilediği gibi, ticaretî, dolayısıyla de gümrükleri, hattâ maden çıkarma faaliyetlerini de etkilemekte idi. Madencilik faaliyeti kış aylarında bir çok yerlerde tamamiyle durmakta, kara ticaretî ve kara gümrüğü hâsılatı, yolların

²) Başbakanlık Arşivi, Cevdet, Maarif No: 3081, müneccimbaşı arzı.

karla kaplı bulunduğu mevsimlerde ölü bir halde kalmakta idi. Deniz ticareti ve bu ticaretin beslediği gümrükler de ancak denizlerin seyr-ü-sefere elverişli bulunduğu mevsimlerde canlanmakta idi³.

Özellikle Anadolu ve Rumeli gibi, ayrı bir bütçesi olmıyan ve doğrudan doğruya Merkez Muhasebe teşkilâtına bağlı bulunan eyâletlerden hazineye ait gelirler senede, biri Nevruz'da diğeri Ağustos başında olmak üzere, iki defa gönderilirdi. Bölge mukataa müfettişleri bu Nevruz ve ağustos irşaliyelerinin vaktinde sevkinden sorumlu tutulurdu. Bölge mukataaları müfettişliğine bağlı olmıyan vergilerin tahsil zamanı, muhassıllarına verilen fermanlarda ayrıca belirtilirdi.

3) «Basra valisine ve kadısına ve defterdârına ve a'yân-i vilâyetin işerlerine hüküm ki

Basra Muhâfızı vezir-i mükerrem Halil Paşa arz gönderüb hâliyâ vilâyet-i mezbûreye isâbet eden virân ve tahrib-i bilâdın esbâb-ı mu'alecesine binâen intizâm ve ta'mir-i vilâyete şâmil keyfiyet-i tedbir a'yân-i vilâyet ve ...ahâli-i mahalliden sual olunmağla ittifak-ı cumhûr ile salâh-i 'ibâd ve ta'mir-i bilâde ... tahrir ve der-i devlet medârına irsâl eyledikleri arz ve mahzarda mûnderic vilâyet-i merkum mukata'âtının irâdi mezzû'ât-ı arazi-i emlâk ve esmâr-ı bâğât-ı ra'iyye ve deryâ tarafından ticâretle gelür Hind mevsiminden olub bi'l-külliyeye gerek evkat-ı tezri'a ve gerek mevsim-i Hind fusûla tâbi' olmağın zamân-ı hükümet-i vilâyet sene-i şemsiyye icâb ederken ibtidâ-i tahrir sene-i kameriyye itibâriyye mah-i Muharrem'de bağlanub muktazâ-i fusûl birle tefâvût-i sene-i şemsiyye ile sene-i kameriyyeden bir senelik mâl gaybet ile tedâhül olmağa karib olduğundan hâlen vâkı' olan tedâhül def' ve fi-mâ-ba'd sene-i şemsiyye eşhüründe mâh-ı Mart ibtidâsından bağlanmak bâbında inâyet ricâsın ilâm etmeğin hazine-i âmiremde mahfûz başmuhasebe defterlerine nazar olmdukda

Basra hazinesi maktu'unun zaman-ı zabti şühûr-ı arabiyyeden olan Muharrem gurrasından olmdığı der-kenâr olub ve şühûr-i arabiyyeden olan Mâh-ı Muharrem müstakar olmayub fasıldan fasla intikal eylediğinden mevsim-i Hac ve sıyâm kâh bahar ve kâhî hazan ve şitâya müsâdif ve 33 senede bir senelik mahsûl tedâhül olmak iktiza eder.

Ve şühûr-ı şemsiyyeden olan Mart ale'd-devâm müstakar bulunduğundan fusûla merbût olan vakt-i hasâd ve mevsim-i tüccâr senesi dahilinde bulunmakla tedâhül iktizâ etmeyüb re'âyâ fukarasına ve mâli mirinin tahsiline her vechle evlâ ve enfâ olmağın 105 Muharreminden Mâh-i Receb'in 14 cü gününde vâkı Mart ihtidasına gelince tedâhül eden 6,5 aylık kul mevâcib ve zahire behâları câmblerinden tahsil ve tedârik ve teslim ohndukdan sonra re'âyâ fukarasından ve vâllerden ziyâde bir akçe mutâlabe olmamak şartıyla tedâhülleri ref' ve ba'de'l-yevm eyâlet-i mezhûrenin zabtı Mart ihtidâsından olmak üzere Başmuhasebeye kayıd ...» Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterler, 17898 numaralı Ahkâm defteri, sf.105. 19 Ramazan 1105 (14 Mayıs 1694) tarihli hüküm.

Osmanlılar devrinde, hazine gelirleri güneş yılı ve mevsimlerin etkisi altında olduğu halde, hazine giderlerinin önemli bir kısmı ay yılı esâsına bağlı olarak sarfediliyordu. Hazine giderlerinin en önemli kısmı olan ulûfeler, hizmetin ifâsından sonra üç ayda bir ödenirdi. Buna göre bir hicrî ay yılı içinde dört defa mevâcib ödenmesi lâzım geliyordu. Bu dört kıst mevâcibden her birine ait buldukları hicrî ay yılının ayları adlarının ilk harflerinden teşkil edilen isimler veriliyordu. Yılın ilk kıst mevâcibine Muharrem, Sefer ve Rebi-ülevvel aylarına ait olması hasebiyle **MSB (Masar)** mevâcibi deniyordu. İkincisine, Rebiülahar, Cümâdelevvel ve Cümadelahar aylarına ait olmakla **RCC (Recec)**, üçüncüsüne Receb, Şaban ve Ramazan aylarına ait olmakla **RŞN (Reşen)** ve sonuncusuna Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına ait olduğundan **LZZ (Lezez)** mevâcibi adı veriliyordu.

Bütçe ve Bütçe Yılı :

Filhakıyka, hazinenin ne bütün giderleri ay yılma bağlıdır ve ne de bütün gelirleri güneş yılı esâsına göre tahsil edilmektedir. Bazı vergiler bir ay yılı için tarh ve tahsil edildikleri gibi, mukataalar da **üç ay yılı** veya **güneş yılından** ibâret olan ve adına tahvil denen bir müddet için iltizâma verilirdi.

Gelir ve giderleri kısmen ay yılının kısmen güneş yılının tesiri altında olan bir devlet, bir bütçe tertip etmek icâb ederse bu bütçeyi hangi yıl esâsı **üzerinden** tertip edecektir? Hazine gelirlerine uygun olarak bütçe yılını güneş yılı olarak seçerse, gelirlerin teşekkül ve tahsili bakımından objektif hareket etmiş olur. Ancak hazinede bu yüzden her yıl, hazinenin günlük gelir giderleri denk farzedildiği takdirde, 11 günlük bir gelir fazlası birikmesi meselesi ile karşılaşılır. Gider kalemlerine uyularak bütçeyi bir ay yılma göre tertip etmek halinde ise, hicrî yıl her sene on bir gün öne kayacağından gelir ve gider arasında denge kuramayacaktır.

Osmanlı Bütçeleri :

Meşrutiyet'e ya da hiç olmazsa **Tanzimat'a** kadar Osmanlılarda modern anlamıyla bir bütçeden söz edilemez. Yapılacak masrafları tesbit ve bunları karşılamak üzere lâzım gelen gelirleri tayin ile tahsiline izin ve mahalline sarf için bir meclisin tasdiki lâzım gelen bir bütçe söz konusu değildir. **Tanzimat'a** kadarki devre için hazinenin gelir ve giderlerini gösteren muhtasar tablolar gerçek anla-

mıyla bir bütçe olmayıp, o yıl fiilen hazineye giren ve çıkan meblağlarla mahallinde tahsil edilip sarfedilen meblağların (mahsubun), muhasebe defterlerinden çıkarılan hulâsalarından ibâret olmak hasebiyle **son envanter** yahut bir **kesin hesap** mahiyetindedir. Ancak bir senelik gelir gider miktarını gösterdiği için kısaca **bütçe** demeyi tercih ediyoruz.

XVI. asra ait Osmanlı bütçeleri⁴ birer güneş yılı bütçesidirler. Bu bütçeler, Julian takvimine göre 11 Mart'a raslayan **Nevruz**'dan başlayarak ertesi yıl **Nevruz**'una kadar bir güneş yılı için tertip edilirdi.

XVII. asır bütçeleri *exercice* bakımından vuzuhsuzdurlar. Esâsen bu asırda uzun müddet hazine gelir-gider hesap hulâsaları çıkarılmamıştır. **Tarhoncu** bütçesine fazla önem verilmesi ve uzun müddet ilk Osmanlı bütçesi nazarıyla bakılması bundan olsa gerektir. Bu asra ait neşredilen 1070—1071 (1660—1661) ve 1079—1080 (1669—1670) yılı bütçelerinin⁵ başlıklarında ait oldukları yıl XVI. asra ait **benzerlerinde olduğu gibi** tasrih edilmemiştir. Fakat bu asrın sonuna ait henüz neşredilmeyen bir takım bütçelerle XVIII. asrın başına ait diğer bir takım bütçelerin Muharrem başından Zilhicce ayının sonuna kadar bir ay yıl için tertip edildikleri görülmektedir.

Güneş yılını Hicrî ay yılı ile tanımlamak :

Osmanlı maliyesi teşkilâtı gerektiğinde, mukataaları iltizama verirken veya hazine gelir-gider hesap hulâsalarını tertip ederken, güneş yılını ve bu yıla ait ayları kullanıyordu. Milâdî takvim de, muhakkak ki meçhulleri değildi. Fakat Milâdî takvimi — hıristiyan Avrupa devletleriyle yazışmalar hariç — kullanmıyorlardı. Bu sebeple güneş yılını tarifte zorluk çekiyorlardı. Herhangi bir güneş yılını tanımlamak isterken bu yılın başını ve sonunu, tekabül ettik-

4) Ömer Lütfi Barkan; «H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali yılma ait bir Osmanlı bütçesi», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No 1-4.

Ömer Lütfi Barkan; «H. 954-955 (M. 1567-1568) Mâli yılma ait bir Osmanlı Bütçesi», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No : 1—4.

Ömer Lütfi Barkan; «H. 974-975 (M. 1567-1568) Mali yılma ait bir Osmanlı Bütçesi», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No : 1—4.

5) Ömer Lütfi Barkan; «1070-1071 (M. 1660-1661) Tarihli Osmanlı bütçesi ve bir mukayese», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, No: 1—4.

Ömer Lütfi Barkan; «H. 1079-1080 (M. 1669-1670) mâli Yılma ait bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, No : 1—4.

leri hicrî ay yılı tarihleriyle belirtiyorlardı. Prof. Ömer Lütfi Barkan'm neşrettiği 1547-1548 mâlî yılı bütçesini ele alalım. Bu bütçede yıl, H. 954'ün 19 Muharremine raslıyan Nevruz'dan H. 955 Muharrem'inin 30 una raslıyan Nevruz'a kadar, şeklinde tarif edilmiştir.

Bütçe yılını, hicrî bir tek tarihte ifâde etmek istediğimiz takdirde, Osmanlıların yaptıkları gibi, biz de bu mâlî yılı 954 Nevruzu ile başladığından 954 yılı olarak tanımlıyacağız. Fakat, güneş ve ay yılları aynı miktarda gün ihtiva etmediklerinden bu «güneş-ay» mâlî yıl takviminde her otuz üç senede bir tashih yapmamız icab edecektir. Zira, iki yıl arasında bulunan 11 günlük fark evvelce de belirtildiği gibi 32 güneş yılında bir ay yılı etmektedir. 32 Bütçe için 33 hicrî ay yılı bulunacaktır. 33.yıl için bir bütçe söz konusu olmayacağı için o yıl atlanacaktır. Bir örnek verelim :

Söz konusu ettiğimiz 954 mâlî yılı bütçesinden evvelki bütçeler bulunmuş olsaydı şu tarihleri taşıyacaktardı:

1546—1547 Nevruzlarına ait bütçe : 7 Muharrem 953 — 19 Muharrem 954

1545—1546 Nevruzlarına ait bütçe : 26 Zilhicce 951 — 7 muharrem 953

Sıvış yılı :

Hicrî «ay-güneş» yılı takvimi ile bu iki mâlî yılı ifâde etmek istediğimiz zaman bunların ilki 953 bütçesi, ikincisi ise 951 yılı bütçesi olacaktır. Bu arada 952 yılı kaynayacak. İşte Osmanlı maliye dilinde bu kaynayan yıla sıvış yılı denmekte idi.

Mukataalar iltizama verilirken güneş yılı esâs olarak kabul edildiği takdirde gene aynı şekilde hareket edilmekte ve gerektiğinde bir yıl tashihi yapılmakta idi. Nitekim Mart başında satılması mutad olan Akkirman iskelesi H. 984 (M. 1577) te üç güneş yılına 4 975 000 akçeye satılmıştı. Normal olarak bu mukataa 1580 yılı Mart ayı başında yeniden satılacaktı. 1580 Yılı Mart ayı ise 987 ye değil, 988 yılına tesadüf eder. Bu itibarla 987 yılı arada kaynamıştır. Bir sıvış yılı sayılarak Mukataa 988 de üç yıla 5 155 000 akçeye satıldı. Normal olarak üç yıl sonra 991 (1583) mâlî yılında, bu sefer dört güneş yılı için, 3 666 666 akçeye iltizama verildi. (Bk. Foto I.)

Görüldüğü gibi, yıllık gelir gider hesap özetlerinde olsun, mukataa satışlarında olsun bir tarih tashihine lüzum hâsıl olmakta idi. Ancak mukataalar her zaman Mart başında satılmadıklarından ve

kimi Ocak, kimi Ağustos ve Mayıs başlarından satıldıklarından sıvış yılı ve tashih edilecek tarih ona göre değişecektir.

1255 ve 1288 sıvış yılları bir unutkanlık veya ihmal sebebi ile atlanmadıkları ve mâlî yılda tashihi yapılmadığı için 1328 sıvış yılı atlanamamış ve normal takvim ile mâlî yıl arasında bu şekilde iki yıllık bir fark hâsıl olmuştu. Farkın giderek büyüme problemi karşısında bu yılki bütçe müzakereleri sırasında Ahmed Muhtar Paşa'nın yeni bir hicrî-güneş-yılı projesi hazırladığı, bir mazbata ile meclise sunduğu ve bu hususta bir nizâmname hazırladığı görülmektedir⁶.

SIVIŞ YILI BUHRANLARI

Tarihlerde bir tashih yapmak, ve hicrî yıl ile ifade edilen güneş yılını sıvış yılma gelince bir yıl ileri almak meseleyi hal etmek için kâfi geliyor muydu? Yoksa bütçe yılında gelir ve gider yıllarının inhırafları bir buhranın başlangıç noktası mı oluyordu?

Yukarıda izaha çalıştığımız gibi XVI. asırda maliyede hesaplar Nevruz'da kapatılıyor, Rûznâme ve muhasebenin diğer kalemlerinden alınan hulâsalara dayanılarak hazinenin bir gelir-gider hesap hulâsası çıkarılıyordu. Bütçe yılı, bir güneş yılı olmak hasebiyle gider yılı olan ay yılından uzundur. Bu sebeple her güneş yılında iki ve bazı ahvalde. sıvış yılda üç ay yılının kısımları bulunur. Bu durumu bir şekil üzerinde de takip etmek mümkündür. (Bk. Şekil I)

Şekilde 1643-1677 yılları ve ayları gösterilmiştir. Ayrıca hicrî yıl başının tesadüf ettiği milâdî ayların da yeri işaretlendikten sonra hicrî yıl içinde ödenen dört kıst mevâcib ayrı ayrı taranarak gösterilmiştir.

1054 yılı bir sıvış yılı olmak hasebiyle bu yıl atlanacaktır. M. 1645 yılı 1055 bütçe yılma tekabül edecektir. Şekilden de anlaşılacağı gibi, 1055 gider yılı, 1645 Mart'tan evvel başlamış bulunmaktadır. 1056 gider yılı, 1646 gelir yılından bu sefer 11 gün daha evvelinden başlayacaktır. Ancak birinci kıst mevâcibin ödenmesi 1646 yılı girdikten çok sonra ödeneceğinden herhangi bir müşkül yoktur. 1062 yılma kadar da bu birinci mevâcibin ödenmesinden dolayı bir zorluk çekilmeyecektir. Fakat her seferinde ay yılı 11 gün önce gire-

⁶) Tarih-i arabî denilen hicrî-i kamerî 1256 senesinden beru bilâ inkitâ devâm ede gelen mâlî sene tarihinin tanzim ve islahına dâir nizâmname. (Bk. foto II.).

Ayrıca bk. Faik R. Unat; Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihlerle Çevirme Kılavuzu, Ankara 1959, sf. XIV-XV.

Foto II.

تاریخ عربی دینلان هجری قمری بیک ایکی یوزالی الی سنه سنندن برو بلا اتقطاع دوام ایده کلن
مالی سنه تاریخنک تنظیم و اصلاحنه دائر نظامنامه در

- ماده
- ۱ اصلاً رومانک معدل زولهن تاریخنی اولوب امور مالیه و زراعه و علمیه و تاریخیده ایوم استعمال ایندیگر تاریخ مالی هجرت سنیه جناب بیعمری سنه سنندن بدأ اتمک اورره هجری سنه شمسیه تاریخله تبدیل ایدله حکدر .
 - ۲ اشو هجری شمسی تاریخنک رنجی سنه سنک ایلمک کونی هجرت سنیه تک تصادف ایندیکی ۶۲۲ تاریخ میلاد سنک سه بانسی اولان کانون قانی تک رنجی کونندن عد و اعتبار ایدله چکنه بناء بعدما هر سنه شمسیز مصحح غرب تاریخ میلاد سنک سنه باشه. سنن باشلابه حق و اصول کیسه سی ده آکا نابع اوله حکدر .
 - ۳ تاریخ هجری شمسیک اسامی شهر و اعداد ایامی سنه مالیه تک آی و کونلرینک عیبی اوله درق دوام ایده چکی جهته تاریخ میلادی ایله تاریخ شمسیز آره سنده کی ۶۲۱ فصل رقمی هر کون ایچون الی الابد لایتنبر قاله حقدن هر ه وقت استیلور ایسه انک سنه شمسی به ضم و یا میلادین طرحله تاریخین فولایجه یکدیگرینه تحویل اولنه سامک مهولتی حاز اوله حکدر .
 - ۴ ایوم جاری اولان بیک اوچور بکرمی سک. سنه مالیه تک مقابلی بیک ایکی بور طقسان رسنه شمسی اولسنه نظراً آره ده کی ارقام سنن آشیاً بر کره دهکا کجه چکی جهته بولاردن هر رینک دیگرینه التیاسی منع ایچون بعدما هر بوع اوراق اوزرده کی تاریخک یانه سنه شمسیه ایچون «ش» مالیه ایچون «م» «قریه ایچون «ع» حرفلی یاریله حکدر .
 - ۵ تبدیلی تقرر ایدن اشبو سنه مالیه تک میدنی اولان ۹ محرم ۱۲۵۶ جمعه کونسه تصادف ایدن ۱۸۴۰ طرز جدید میلادی مارتنک اون اوچندن بدأ ایله بوم تبدیله دکی مالیه و هجری شمسی و قمری سه لرندن هر رینک دیگرنده مقابل ایامی کوسترمه مخصوص اوج ستونلی بر تحویل جدولک ترتیب و طبیعه تسهیل معاملات ایدله حکدر .
 - ۶ هجرت سنیه جناب رسالتهای سنه سنندن بدأ ایله ایوم امور دینه و معاملات رسمیه ده مستعمل هجری سنه قمریه تاریخنی دخی بالاده کوستریلان هجری شمسی تاریخله ممأ موقع استعمالده دوام ایده حکدر .

ملیحه ناسر

Ahmed Muhtar Paşa'nın «Mâli sene tarihinin tanzim ve islâhına dâir» hazırladığı nizamnâme metnidir. Başında 2 sahifelik gerekçe (mazhatası) vardır.

ceği için gün farkı birikerek H. 1063 yılının ilk ulûfesi bu yıla ait gelirlerin tahsiline başlamadan M. 1654 yılı başında ödenmesi zamanı gelmiş olacaktır.

Şekil tetkik edildiği zaman M. 1653 yılında, H. 1063 ulûfelerinden başka 1064 yılının ilk ulûfesi de ödenmesi lâzım gelecektir. Zira H. 1063'ün dört ulûfesi ve H. 1064'ün birinci ulûfesi tamamen ve ikinci ulûfesi dönemi kısmen M. 1653 yılı dönemi içine girmektedir.

H. 1070 gider yılı, aynı yılın gelirleri tahsil edilmeden 6 ay evvel başlayacaktır.

H. 1079 gider yılı ise, aynı yıla ait gelirler tahsil edilmeden 9 ay önceden girmiş olacaktır.

H. 1087 gider yılı ise, aynı yıla ait gelirlerin tahsilinden hemen hemen bir sene evvel başlayacaktır. Yani bu takdirde M. 1677 yılında tahsil edilecek olan gelirin bu muhakeme tarzına göre H. 1087 yılı masraflarına tahsisi zarurîdir. Fakat bu takdirde Sıvış yılı olan H. 1088 yılı masrafları hangi yılın gelirleriyle karşılanacaktır?

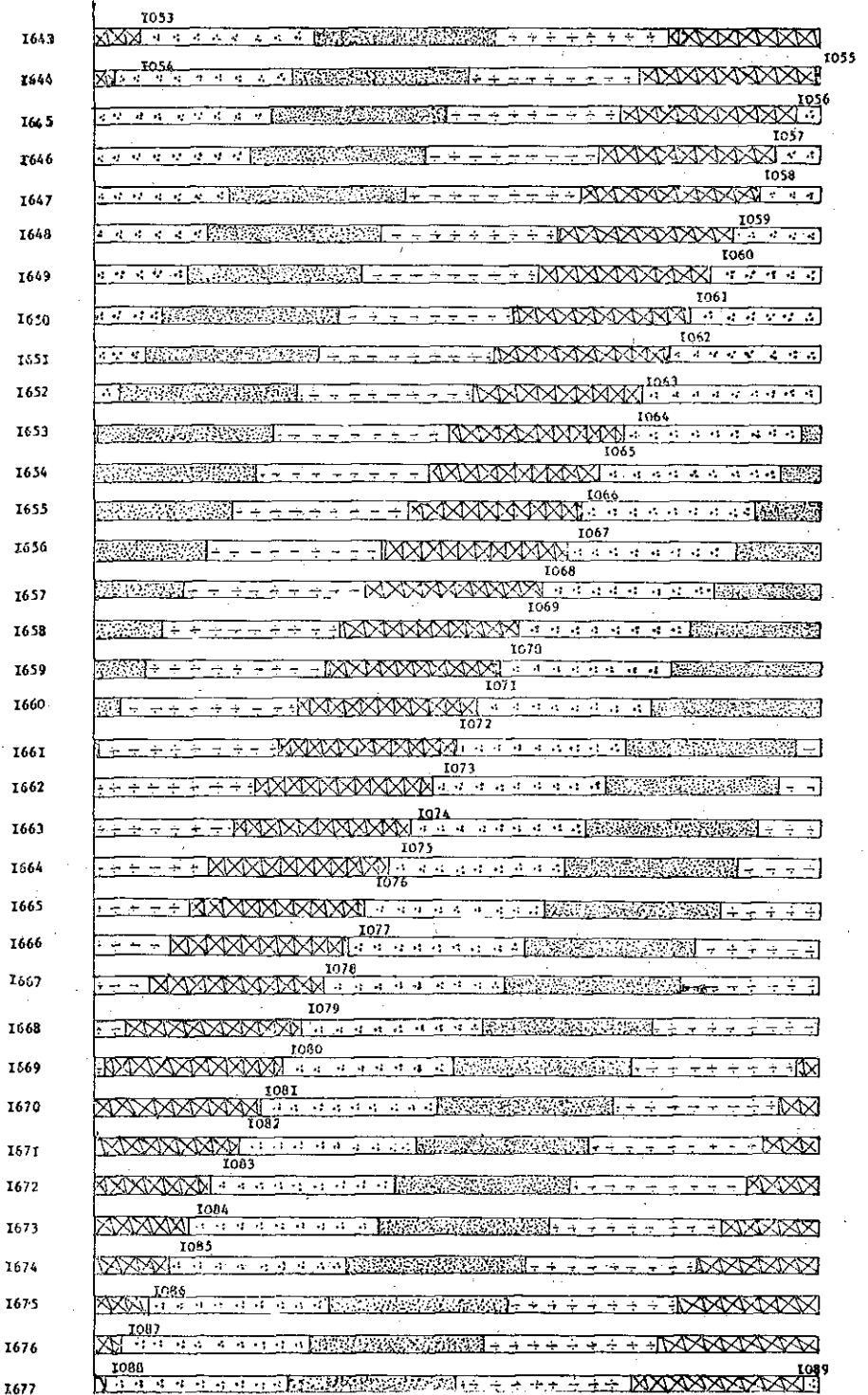
Alternatifler :

33 üncü bütçede, mantıken o yılın masraflarına karşılık tutulacak gelir yoktur. Başka bir deyimle bütçede bir yıllık masraf tutarında bir açık vardır. Bu açığı kapatmak için hükümetin bir planı bulunmuyorsa ve gereken tedbirler alınmamış veya alınmasında kusur işlenmiş ise çok güç bir durumla karşılaşmak mukadderdir. Faraza, her bütçede on bir günlük tutarında bir gelir tasarrufu sağlanabilir ve gerektiğinde meselâ, 1063 veya 1064 (M. 1653 veya 1654) yılında olduğu gibi, bu tasarruflarla 4 ulûfe yerine 5 ulûfe ödenmekle bir karışıklığa meydan verilmeyebilir. 33 yıl içinde, 7-8 yılda bir defa 4 mevâcip yerine 5 mevâcip verilmekle durum düzeltilir. Fakat böyle bir tasarruf yapılmaz, yahut hadiseler buna imkân vermezse, Sıvış yılını takip eden ilk 7-8 yıldan sonra ilk ulûfe üç ay, daha sonraki 7-8 yıllık dönemde 6 ay ve müteakip dönemde 9 ay ve sıvış yılından itibaren bir yıl gecikme ile ödenebilir. Ulûfeli zümrenin baskısına dayanabildikçe, lâzım gelen fonlar tedârik edilinceye kadar ulûfeler gecikme ile ödenir.

Sıvış yılından itibaren açık bulunan bir yıllık ulûfe tutarındaki masrafları karşılamak için, gelir tasarrufu sağlanmamış ise, hükümetin önünde şu alternatifler vardır:

Şekil I.

Mart



Ulufe ödeme zamanların güneş yılı içinde yer değiştirmesi. ve sıvış yılının teşekkülü.

- a) 33 üncü bütçe için iki vergi tahsil etmek veya yeni vergiler ihdas etmek ve hâsıllarıyla açığı kapatmak.
- b) İstikrazda bulunmak
- c) Parayı tağşiş etmek
- d) Fetihler yolu ile yeni gelir kaynağı aramak.
- e) Durumun müstaceliyetine göre iki veya üç tedbire aynı zamanda baş vurmak.

Osmanlılar da bir iç hazine vardı ve bu hazinede biriken meblağlara bir tasarruf nazariyle bakılabilir. İleride bu konuya tekrar dönmek üzere, şimdilik bu hazinede biriken meblağlarla bazı ahvalde geciken ulûfelerin ödendiğini söylemekle yetinelim. Fakat iç hazine tasarruflarının, gelir-gider yılları arasındaki gün farkı gibi % 3 oranında olup olmadığını söylemek güçtür. Realite şu merkezdedir ki, yükselme devirlerinde dahi ulûfeler gecikme ile ödeniyordu. Geciktirilen mevâcib 2, 3 veya sıvış yıllarında olacağı gibi 4 kıst tutarında olunca ulûfeli zümresinin ayaklanmalarına sebep oluyordu. Ayaklanmalar neticesinde, **defterdarlar**, sadrazamlar azl ve hattâ idâm edildikleri gibi pâdişâhların tahttan indirilmesi ile de son buluyordu. Bu gibi ahvalde, âsilerin elebaşlarının bir müddet bir zorba idâresi kurmalarına dahi vesile teşkil ediyordu.

Ayaklanmalar akabinde müstaceliyet kazanan gecikmiş ulûfeler istikraz, para tağşişi ve sair yollarla bir taraftan karşılanırken diğer taraftan istikraz borçlarının ödenmesi için yeni vergilerin tarh ve tahsili cihetine gidilmesi buhranın başka sahalara yayılıp gelişmesini intac ediyordu. Şöyle ki, ödeme gücünün üstünde mükellefiyetlere maruz kalan halk ve köylü tabakası yer ve yurt değiştirerek iç göçler olmağa ve göç eden nüfusun bir kısmı eşkıyalık ve işyan hareketlerine katılmağa sürükleniyordu.

Para tağşişleri ise, her zamanki neticelerini doğurmaktan geri kalmıyor ve buhranın başka sahalara sıçramasına âmil oluyordu. Esnaf-memur ihtilâfları, hayat pahalılığı, ihtikâr ve kara borsa hareketleri ve içtimaî huzursuzluk arka arkaya sıralanıyordu.

Gerçekten takvimleri izler ve gelir yılbaşı olan Martın gider yıl başı olan Muharrem'in aynı zamanlara geldikleri tarihleri izliyecek olursak, ki sıvış yılı bu zamana raslar, sıkıntılı bir durumun belirtilerine rastlanır. Birike birike gelişen buhranın, genel olarak gider yılı başı olan Muharrem'in Ocak ayma rasladığı tarihe, yani yeni bir üç aylık ulûfe gecikme devresi kadar bir zaman sonra, her hangi bir hadise sebebiyle patlak verdiği ve bir boşalmaya sebep olduğu

görülmüyor. O zaman yukarıda çizdiğimiz tabloyla karşı karşıya kalıyoruz. Ancak sıvış yılı dolayısıyla beliren mâlî muzayaka ve ulûfe gecikmelerinin yarattığı buhranların tesirleri yükselme devirlerinde daha hafif olup daha kolay ve daha az bir zararla atlatılırken, duraklama ve gerileme devirlerinde tesirleri daha derin ve sebep oldukları sarsıntı ve çöküntü daha ağır oluyordu. 1640-1740 yılları arasındaki buhranlara daha geniş bir yer vererek daha evvel her otuz iki-otuz üç senede bir benzer buhranların vuku bulunduğunu belirtmeğe çalışacağız.

Osmanlı Tarihindeki buhranları Sıvış yılı ile yorumlamak :

Sıvış yılı tahlilleri, Osmanlı tarihinin bir çok hâdiselerini izâh ve yorumlamak bakımından kıymetli bir anahtar olduğu gibi, aynı şekilde çifte karakterli bir maliyesi olan geçmiş diğer islâm devletlerinin de tarihini bu bakımdan tetkik etmenin çok manalı neticeler vereceğini sanıyoruz.

Osmanlı tarihinde sıvış yılı buhranları ne zamandan beri duyulmağa başladı şeklinde sorulacak bir suale karşılık, ulûfe şeklinde ödenen meblâğların bütçede ağır basmağa başladığı tarihten yahud daha açık bir deyimle nakdî ekonominin ağır bastığı tarihten itibaren diye cevap verilebilir. Zira devlet orduya ulûfe yerine tımar verdiği ve bu şekilde nispeten aynı ekonominin hâkim olduğu bir devirde sıvış yılından dolayı bir buhran söz konusu olmamak lâzımdır. XV. yüzyıla kadarki Osmanlı tarihi, hele bunun iktisadî ve mâlî yanı; henüz vuzuha kavuşmamış olmakla beraber ulûfelerin ağır basmadığını sanıyoruz. Murad II. nin saltanatının sonlarında 125 000 kişi olarak tahmin olunan ordusunda ancak 5 000 ulûfeli yeniçeri vardı. Gerisi tımarlı eyâlet askeri idi⁷. Fakat bu kadarlık bir ulûfeli zümrenin bulunması dahi önemli sayılmak gerekir. Zira imparatorluğun en ihtişamlı devrinde, sadrazam Lütî Paşa (Sadareti 1539-1541) «15 000 kişiye mevâcip yetiştirmek pehlivanlıktır⁸» demek mecburiyetini duyuyordu.

⁷) Halil İnalcık : Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, I, Ankara 1954 s. 57.

⁸) Lütî Paşa : Âsâfnâme, İstanbul 1326 (1910).

SIVIŞ YILLARINDA BUHRANLAR

Sıvış yıllarında Osmanlı tarihinde hâdiseleri hatırladığımız zaman karşılaşıcağımız manzara aşağıda olduğu gibidir :

Hicrî Sıvış yılı 852 — Milâdî Gelir yılı 1448 :

Hâdiseler daha sıvış yılı erişmeden patlak vermiştir. Ordu gecikmiş altı aylık ulûfesini almamış, 1442 kışında Osmanlı topraklarına giren Macar ve Sırp kuvvetlerine karşı koymakta ihtimam göstermemiştir. Orduya kırgın ve oğlunun ölümüne üzgün olan Padişah tahtı genç şehzâdesi II. Mehmed'e bırakmıştır. II. Mehmed'in ilk işi akçeyi tağşış ve bu yoldan bütçe açığını kapayıp ulûfeleri ödemek olmuştur. Akçenin H. 835 (M. 1431-1432) de 260 adedi 100 dirhem gelecek şekilde kesiliyordu⁹. Bu hesapça bir akçe 1,181 gr. geliyordu. Fatih'in ilk darbettiği akçe ise 1,012 gr. ağırlığında idi.

Murad II. ve Mehmed II. nin iktidarı elde tutmak isteyen devlet adamlarının mücadelesine, gayri memnun olan ordu alet olmakta tereddüt etmiyerek, Sadrazam Halil Paşa'nın tahriri ile Şihabüddin Paşa'nın evini basarak genç hükümdarın sarayına kaçıp iltica etmesine sebep oluyor. Politik bir motifle başlayan ayaklanma bundan böyle başka bir yönde gelişerek ulûfe arttırılmak talebi için istismar ediliyor. Şehir ve bedesten ateşe verilerek Buçuk Tepe denen bir yerde içtima edilmiştir. Bu arada yeniceşiler ulûfeleri arttırılmadığı takdirde, Bizans'ın tahriri ettiği bir şehzâdeye iltihak edeceklerini ilân etmişlerdir¹⁰.

Ulûfe gecikmesi ve geciken ulûfenin devalue edilmiş akçe ile ödenmesinden çıkan ilk isyan olarak kronolojilerin yadettikleri bu hâdisenin sosyal alandaki etkileri hakkında bilgi toplamak mümkün olmadı.

Hicrî yıl başı ocak başma rastlamak üzere iken yani bir üç aylığın tedahül etmek üzere olduğu bir sırada, babasının ölümü üzerine 1451 Mehmed II. Müstakıl hükümdâr olarak cülusunda akçeyi bir habbe (0,48) gram kadar tağşış (devalue) etmiştir. Bundan sonra her bir ulûfe tedahül etmek üzere olduğu zaman Fâti'h'in akçeyi tağşış ettiğini görüyoruz.

İstanbul'un Fethi, yeni bir gelir kaynağı sağlamış olmakla malî baskının hafiflediğini söyleyebiliriz.

⁹) Oruç b. Âdil; *Tevârih-i Âli Osman*, Hanover 1925, sf. 49. du. Fatih'in ilk darb ettiği akçe 1,012 gr. ağırlığındadır.

¹⁰) Halil İnalçık; *Zik. g. eser*, sf. 92 ve müt.

Hicri Sıvış yılı 886 — Milâdi Gelir yılı 1481 :

Fatih'in ölümü Sıvış yılına rastlar.

Bu yıl Padişah, hedefi meçhûl bir sefer için Anadolu'ya geçmiştir.

Akçe hem ayarlanmış (devalue edilmiş) hem de eski akçelerin toplattırılıp yeniden darbu mecbûri kılınmıştır, yani refont'a gidilmiştir. Devaluation ve refont'tan 60 milyon akçe gelir bekleniyordu ¹¹.

Ölümü üzerine ayaklanan ve enflasyonist politikasını tasvip etmeyen ordu, sadrazam Karamâni Mehmed Paşayı katlediyor ve İstanbul'a dönerek bir zorba ihtilâl idaresi kuruyor. 70 günlük bir fâsıla-i Saltanat (interrègne) den sonra devaluation yapmamak vadinini aldığı Bayezid II. yi tahta getiriyor ¹².

Sosyal planda buhranın izleri hakkında fazla bilgimiz yoktur.

Hicri Sıvış yılı 919 — Milâdi Gelir yılı 1513 :

Gayri memnun ordu Selim'in ayaklanma hareketini tasvip ediyor ve destekliyor. Bayezid II., oğlu lehine tahttan feragat ediyor (M. 1512).

Akçe ayarlanmamakla beraber refont'a gidiliyor ¹³.

Suriye ve Mısır'ın Fethi mali baskıyı hafifletmekte büyük bir fayda sağlıyor. Feth edilen yerlerden timâr vermek ve buraların gelir fazlasından elde edilen meblâğlar uzun müddet hazinenin büyük bir sıkıntıya düşmemesine imkân sağlıyor.

Fethedilen yerlerde ise malî krizin bütün vehametiyle devâm ettiği muhakkaktır ¹⁴. Kanunî Süleyman 1531 de islahat yapmak üzere sadrazamı olan İbrahim Paşayı (sadareti 1523-1536) göndermek zorunda kalıyor ¹⁵.

¹¹) Halil Sahillioğlu : «Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları», İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 23, No : 1—4.

¹²) H. Sahillioğlu : Aynı makale

¹³) H. Sahillioğlu : Aynı makale. Bu münasebetle Anadolu Darphaneleri mukataası 7 milyon akçeye satılmıştı. Normal zamanlarda bu darphaneler 200.000 akçeden fazla etmiyordu.

¹⁴) Gaston Wiet : Journal d'un Bourgeois du Caire, chronique d'Ibn Iyas, Paris 1960. Monnaies ve Prix maddeleri altında endeks'te gösterilen sayfeler.

¹⁵) İbrahim Paşa'nın islahatı dolayısıyla hazırlanan Mısır Kanunnâmesi için Bk. Barkan : XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraf Ekonominin Hukukî ve Malî Esâsları, C. I., Kanunlar, İstanbul, 1945. sf. 354—387.

Selimin seferden evvel istikrazlarda bulunduğu malûmdur¹⁶.

Hicrî Sıvış yılı 953 — Milâdî Gelir yılı 1546 :

1546-1547 malî yılı bütçesini Ö.L. Barkan neşretmiştir¹⁷. Bu bütçede mukayese için bir evvelki yılın, yani sıvış yılının bütçe rakamları verilmiştir.

1546 bütçesine, sıvış yılı bütçesinden 69 839 477 akçe devredilmiştir. Yani bir bütçe açığı yoktur. 1546 dan 1547 ye 86 889 845 akçe devredilmiştir. Yani bu yıl da bir tasarruf yapılmıştır.

Bütçe yakından tetkik edildiği zaman 1545 te olağan üstü bir vergiye baş vurulmuş ve 7 620 773 akçelik avâriz toplanmıştı. 1546 da ise yalnız 1 779 100 akçe avâriz vergisinden tahsil edilmiştir.

Ayrıca sıvış yılında (1546 da) hazine geliri 241 711 834 akçe iken 1546 da bir azalma kaydederek ancak 198 887 294 akçeye varabilmiştir.

Şunu da ilâve edelim ki her iki yıldaki bütçe tasarruflarına rağmen bütçe aslında açık vermektedir. Zira merkez tarafından yapılan masraflar sıvış yılı olan 1546 da 171 997 449 akçedir, 1547 de ise 111 997 449 akçedir. Buna mukabil merkezin doğrudan doğruya tahsil ettiği Anadolu ve Rumeli geliri 1546 da 135 402 022 akçe ve 1547 de ise 94 543 349 akçedir. Buna göre sıvış yılında merkez bütçesinin açığı 36 470 335 ve müteakip yılın ise 17 454 694 akçedir. Açık ancak yeni fethedilen eyâletlerin (Mısır, Suriye, Diyarbekir ve Bağdad) gelir fazlasıyla telâfi edilmektedir.

Bu sebeple 1544 te Rüstem Pağa sadarete getirilmiştir. Olağan-üstü tedbirlerle, millî ekonominin çökmesi pahasına, saray hazinelerini ve yedi kuledeki hazineleri akçe ile doldurmuştur¹⁸.

Sıvış yılını takip eden 6-7 yıl içinde, yani bir kıst ulûfenin tedâhül edeceği devre arefesinde 1552 de altın sikke ayarlanmıştır. Fatih (1479 da) zamanında 100 miskalden 129 sultanî darbedilirken 730 aded darbedildi. Bu şekilde sultaninin ağırlığı 3,559 dan 3,545 gr. a düştü¹⁹.

¹⁶) Âli; Nasihatü'l-Mülük, Süleymaniye Kitaplığı, Fatih yazmaları 3525, vrk 125b.

¹⁷) Bk. Not 4.

¹⁸) Kitâb-ı Müstetâb; Süleymaniye Kitaplığı, Fatih yazmaları No : 3514, Vrk. 39b.

¹⁹) Kanunnâme-i Mısır, Paris, Bibl. Nation. Msc. T. No: 82, Vrk. 51, 52a.

Şehzâdelerin taht kavgaları bu tarihlere raslar.

Rüstem Paşa'nın malî politikası neticesi köylerini boşaltan çiftçi yığınları şehre akın etmekte veya levent adı altında eşkiyalık hareketine katılmakta idi²⁰.

Hicrî Sıvış yılı 986 — Milâdî Gelir yılı 1578 :

Kriz arefesinde İran seferleri açıldı. Ne yazık ki bu seferler Fatih'in İstanbul, Selim'in Mısır ve Suriye fethinde olduğu gibi kesin neticeli ve kısa süreli olmadı. Aslında güç durumunda bulunan maliyeyi daha çok zayıflattı.

Akçe, Pâre ve Şâhî denen gümüşten paraların ağırlık ve ayarı teminat altına alınamadı. Bizzat devlet darphaneleri bu sikkeleri resmî olmıyarak kusurlu, az-çok ayarlı ve hileli olarak çıkarıyordu. Neticede 1584 te bir devaluasyona gidilerek 100 dirhem gümüşten 450 akçe yerine 800 aded darp etmek suretiyle altının fiatları 60 akçeden 120 ye fırladı. 1586 da sikke tashihi yoluna gidilirken, ayarı düşük akçelerle ödenen ulûfe Rumeli Beğlerbeğisi, Defterdar ve darphane emininin katlini intâç eden Osmanlı tarihinin ilk en spectaculaire yenicesi ayaklanmasına sebep oldu.

1581 malî yılında²¹ Merkez bütçesinin açığı, 75 934 596 akçe tutarında bir gelir sağlıyan olağan üstü vergilere rağmen 56 255 462 akçeyi buluyordu. Fark eyâlet bütçeleri gelir fazlasıyla da kapanmıyarak gene 727 870 akçelik bir bütçe açığı kalmıştır.

Munzam vergiler, Anadolu ve Rumeli'nin bir miktar daha tenhalaşmasına ve çiftini bozan köylülerin XVII. asrın ilk yarısını dolduran celâli isyanlarına katılmalarına âmil oldu.

Celâli isyanları da ayrıca hazine gelirlerinin azalmasına ve bütçe açıklarının daha da büyümesine de sebep olarak müteakip yıllarda yeniden akçenin ayarlanmasında rol oynayacaktır.

İran harplerinden (1576-1588) sonra sadr-ı azam Sinan Paşa bütçe gelirlerinin masraflara nisbetle 1/3 oranında bir düşüklük kaydettiğini belirtiyordu²².

²⁰) Bk. Not 18, aynı yerde.

²¹) İst. Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler No : 893.

²²) Sinan Paşa; Telhisât, Süleymaniye Kitaplığı, Esad Efendi Yazmaları, No : 2236, Vrk. 52 a.

Hicrî Sıvış yılı 1012 — Milâdî Gelir yılı 1612 :

İran harplerinin ikinci safhasının kapandığı ve sulhun akdedildiği tarihtir. Anadolu'da celâli hareketlerinden başka şimdilik kaydedilecek bir nokta yoktur.

1607 de hazinenin ilk altı aylık geliri	204 273 747 akçe
	gideri 202 973 744 akçe ²³
1608 bütçesi geliri	503 691 446 akçe ²⁴
gideri	599 191 446 akçe.

Bütçe açığı, Enderun hazinesinden verilen 78 milyon akçeye rağmen gelirin % 19 civarındadır. Bu yıl İmparatorluğun doğu ve batı sınırlarında bırakılan muhafızlara 95,5 milyon akçe tahsis edilmiştir.

Burada şu hususu da ilâve edelim. Evvelki sıvış yıllarına yakın zamanlardaki bütçelerde yalnız bir senenin mevâcibi vardır. Yani bir kısım mevâcip ertelenmiş ise, bütçe açığı olduğundan da büyüktür.

Akçe raici sıvış yılında şayanı dikkat bir istikrar arz ediyor. Altın fiatları ancak 1616 sonunda yükselecek ve bir mevâcib daha tedahül etmesi lâzım gelen bir tarihte stabilizasyona gidilecektir.

Geciken ulûfeler Hotin seferinin (1621) başarısızlıkla bitmesine, ordunun Genç Osman'a (1617-1622) cephe almasına ve tahttan azl ve katline sebep olacak ve uzun bir müddet için bir zorba zümresinin devlet işlerine hâkim olmasına sebep olacaktır.

Bütçe açıkları bu dönemde iç hazinenin tükenmesine ve bazı eşyanın eritilip para olarak darbına sebep olacaktır. Müteakip sıvış yılı arefesinde Bağdad'm zabtı (1637) ve dirayetli bir vezirin politikası sâyesinde nisbî bir düzen sağlanacaktır.

Hicrî Sıvış yılı 1054 — Milâdî Gelir yılı 1644 :

Sadırazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın 1644 te katli ve deli bir padişah olan İbrahim (1640-1648) in israfı bütçe açıklarının tehlikeli bir hal almasına ve bir ulûfe daha tedahül etmek üzere iken hal ve katline ve yerine çocuk yaştaki oğlu Mehmed IV. ün tahta geçirilmesine sebep olmuştur. Çocuk hükümdarın çocukluğu sırasında ha-

²³) Başbakanlık Arşivi, Kepeci, No : 3396.

²⁴) Başbakanlık Arşivi, D. BŞM. 1017.12.15.

remin ve Yeniçeri zorbalarının devlet idâresine hâkim olmasına sebep olmaktadır.

Zorbaların devlet idâresine hâkim olduğu bu çağda hazine açıkları munzam vergilerle ve bir iki sene evvelden peşin tahsil edilen vergilerle dahi kapanmamaktadır.

Vergilerin ağırlığından köylü sınıfı iç göç ve isyan hareketlerine katılıyor.

Geciken ulûfeler, değeri düşük akçelerle ödeniyor ve bu sebeple 1656 da bir yeniçeri isyanında, birçok devlet adamının saray önündeki çınarda asılarak ölmelerine sebep oluyor. Aynı şekilde geciken ulûfeleri piyasaya değeri düşük akçeleri yüksek bir kur üzerinden esnafa dağıtmak şartıyla ödemek isteyen Melek Ahmed Paşa'nın sadâretten azline sebep olan bir esnaf isyanını doğurmuştur.

Hicrî Sıvış yılı 1088 — Milâdî Gelir yılı 1677 :

Sıvış yılından bir kıst ulûfe tedâhülünden evvel yani 1669 da hazine giderleri 637 206 348 akçe olup gelirleri 122 milyon akçe tutarında olagan üstü vergilere rağmen ancak 612 528 960 akçedir²⁵. Aradaki farkın ne ile kapatıldığı malûm değildir, yani bütçede bu hususta bir sarahat yoktur. Fakat başka kaynaktan bu yıl iç hazineden carî masraflar için 142 milyon akçe verildiğini biliyoruz²⁶.

Burda iç hazine hakkında kısaca izahat vermek faydalıdır: Osmanlılarda hazine çifttir: Giriş ve çıkışları bütçenin gelir ve giderlerine tekabül eden ve sadrazamın tasarrufunda bulunan dış hazine ve bunun bir ajanı durumunda olup, yalnız padişahın tasarrufunda bulunan iç hazine. Dış hazinenin gelir fazlası iç hazineye alınır ve iç hazineye giren meblâğlar dış hazine için masraf kaydedilir. Aksi takdirde gerektiğinde padişahın müsaadesiyle dış hazineye kredi veya karşılıksız olarak verilen meblâğlar dış hazine hesabına gelir kaydedilirdi.

Padişahlar iç hazineden genel olarak çok mübrem bir ihtiyaç hâsil olmadıkça dış hazineye avans vermeye izin vermezdi. Belki aslında bu hazine lüzumunda sıvış yılı buhranlarını telâfi için düşünmüştür ama sonradan kuruluş sebebi unutulup gitmiş bir özel hazine gibi idâre edilmeğe başlanmıştır. İç hazineye, Mısır bütçesi gelir fazlası reesen alınırdı. Bunun dışında pâdişah dış hazinede fazla meblâğ gördüğü zaman israfa mâni olmak için iç hazineye

²⁵) Bk. Not 5, 1669-1670 bütçesi.

²⁶) Bk. Not 27.

alırdı. Mukannen gelirleri meyanında sonradan Bağdad gümrüğü hasılı ve bazı devlet ricalinden vârisi olmıyanlarınm veya müsadere edilenlerinin malları alınırdı.

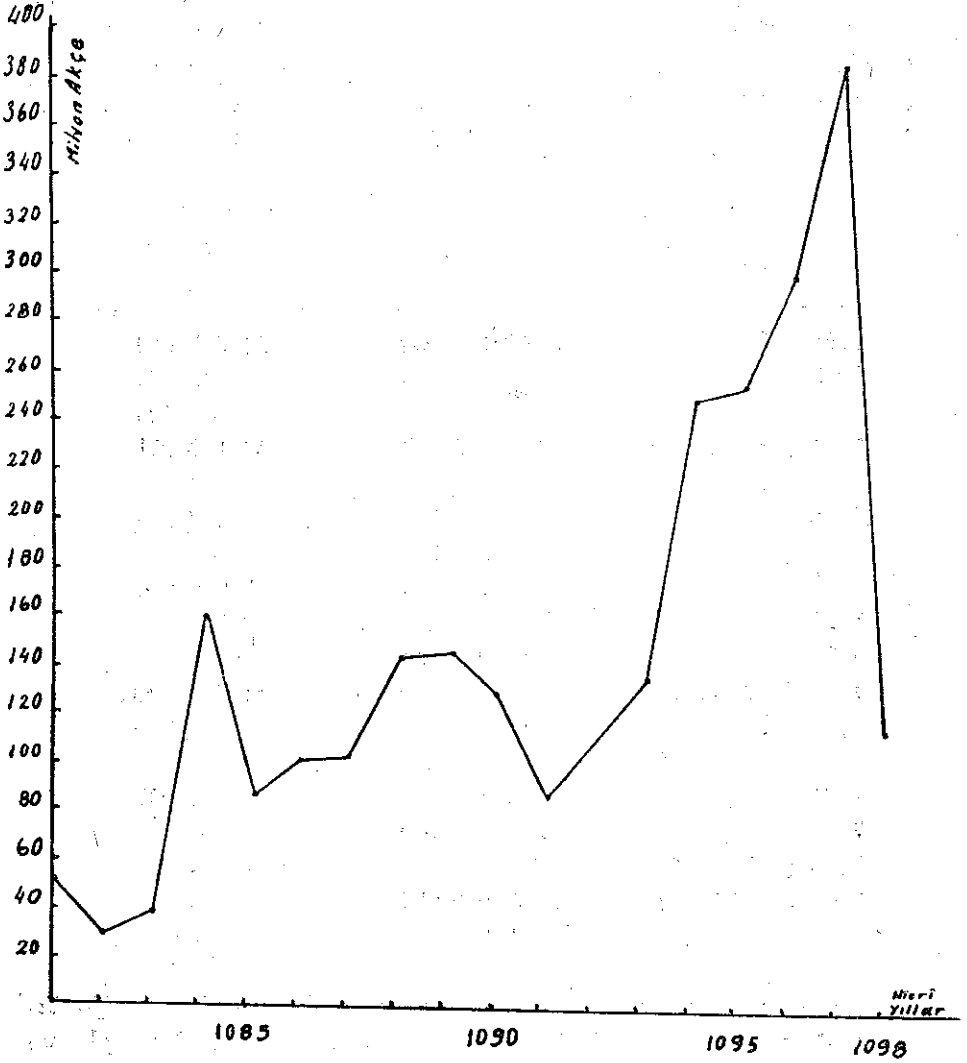
Bu sıvış yılı döneminden evvel ve sonra Birinci ve İkinci Lehistan Seferleri (1672-1676), Çehrin ve Rusya seferleri (1678-1681) ve 1682 de açılan Avusturya seferi ve Viyana Bozgunundan 1687 de IV. Mehmed'in hal'ine kadarki zamanda iç hazineden bütçe açıklarını kapatmak üzere verilen meblâğlar aşağıda olduğu gibidir²⁷.

Yıllar	Çekilen meblağlar (Akçe)	İade edilen meblağlar (Akçe)
1081 (1670-1671)	49 440 000	24 015 000
1082 (1671)	30 930 000	11 940 000
1083 (1672)	36 500 000	7 371 400
1084 (1673-1674)	161 962 773	43 159 311
1085 (1674-1675)	84 000 000	13 544 700
1086 (1675-1676)	99 039 590	17 397 500
1088 (1677)	141 968 677	—
1089 (1678)	146 087 980	42 000 000
1090 (1679-1680)	127 852 120	12 000 000
1091 (1680)	86 169 130	—
1092 (1681-1682)	110 857 980	18 000 000
1093 (1682. I-III)	9 702 195	2 530 200
VI-XII	120 960 012	—
1094 (1683)	251 832 000	90 000 000
1095 (1684)	255 209 760	—
1096 (1685-1686)	301 922 280	—
1097 (1688-1687)	380 950 056	—
1098 (1687-1688)	111 581 648	—

Tablo, bize dış hazine emrine iç hazineden verilen meblağların mahiyeti hakkında fikir verir. Bu meblağlar iade kaydiyle ve sadriazam ile defterdarın kefâletiyle kredi şeklinde verilmekte idi.

İç hazinede tasarruf edilen meblağlar, Osmanlı İmparatorluğunu asırlarca büyük bâdireleri atlatabilmek güç ve imkânını sağlıya-

²⁷) Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterler, No: 15.846 ve 20.739 İçhazine Hesapları defterleri.



İhazineden 1081—1098 (1670—1687) de çekilen meblağlar ve bu hazinenin boşalma seyri grafiği.

bilmişti. Osmanlı Devleti ancak bu hazinenin imkânlarından mahrum olduğundan sonra XVIII. asırdan itibaren önce iç ve daha sonraları dış istikrazlara baş vurmak zorunda kalacaktır. Oysa Batılı devletlerin yüz sene savaşlarından itibaren Dış istikrazlarda bulunduğu malumdur. Yeni dünyadan gelen hazinelere rağmen Şarlken devrinin Devlet iflasları meşhurdur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Planı muvaffak olsaydı, Viyana'nın fethi, XVI. asırdaki Mısır'ın fethi kadar Osmanlı İmparatorluğunu malî bakımdan ferahlatacak ve Sivış yılı buhranını uzun müddet bu derece şiddetli bir şekilde duymıyacaktı. Fakat ters tecesseli Sivış yılı buhranlarını neticeleri itibariyle daha ağır olmasını gerektireceğinden başka bu buhranları futühatçı, emperyalist bir politika ile önleme şartlarını zorlaştıracaktır. Zira Viyana bozgunu ve onu takip eden yıllarda, İmparatorluğun iç imkânları tükenmek raddesine geldiğinden başka kaybedilen topraklardan dolayı hazinenin gelirleri devamlı bir azalma kaydederken azaltılamıyan kadrolar dolayısıyla gider yükü haliyle artmış bulunuyordu. 1690 dan sonra hazinenin tahsil edilen ve edilemiyen gelirleri ile masrafları ve açıklarını tablodan izlemek mümkündür :

Yıllar	G e l i r	G i d e r	F a r k
1102 (1690-91)	a 565 751 408 b 281 947 388	812 878 365	— 247 126 957 ²⁸
1103 (1691-92)	a 818 188 665 b 284 148 424	929 173 910	— 110 984 245 ²⁹
1104 (1692-93)	?	?	— 262 217 191 ³⁰
1110 (1698-99)	a 1 148 250 641 b 117 450 000	1 211 379 266	— 63 560 888 ³¹
1113 (1701-02)	1 182 327 378	1 070 460 505	+ 111 866 873 ³²
1114 (1702-03)	a 1 060 277 518 b 70 816 246	?	? ³³

(Not : a. tahsil olunabilir gelir, b. tahsil olunamaz gelir)

²⁸) Başbakanlık Arşivi, Kepeci No : 2313.

²⁹) Yukarıda belirtilen meblağlar, hâzer zamanlarına mahsustur. Bu bütçenin takdiminde şöyle deniyordu :

«Seferler olmayub, Âsitâne ve Edirne'de ikamet olundukça hazine-i Âmi-

1103 (1691-1692) bütçesinde, istilaya uğrıyan yerlerin geliri bazı muafiyetlerle 70 701 801 akçe, harp ve diğer sebeplerle satılanıyan mukataaların değeri 90 620 559 akçe olarak takdir edilmiştir. Diğer tahsil olunamıyan gelirle toplam 284 milyon akçe ediyor ki toplam gelirin % 35,7 sine tekabül eder.

1687 de beklenen buhran ancak sıvış yılını izliyen müteakip devrenin ilk kıst mevacibinin tedahüle kaldığı devreye raslamıştır. Terakkileri esirgenen, iaşeleri eksik verilen ve 5 kıst ulûfeleri geciktirilen ordu isyan ederek Edirne'ye yürümüş, IV. Mehmedi hal'etmiş yerine II. Süleymanı geçirmiştir. Devlet idaresi bir zorbalar grubu tahakkümünde kalmıştır³⁴.

1685 yılında iç hazinenin nakid mevcudu tükenmeye yüz tuttuğundan hazinede mevcut altın ve gümüş eşya eritilerek 2 693 000 akçe değerinde şerifi altın ve 65 853 177 akçe değerinde pâre ve akçe (gümüş paralardır) darbedilmiştir. Bu şekilde uzun müddet muat tal bulunan darphane faaliyete geçirilmiş oldu. Akçe revalue oldu 14 adedi bir dirhem (0,229 gr.) darbedilirken 12,5 adedi bir dirhem (0,256 gr.) darbedildi. Fakat bunun darbedilen para içinde payı, ekonomik olmadığından cüz'î idi. En eski Osmanlı parası olan akçe

³⁴) Silâdar Tarihi, II, sf. 273 ve müt.

Râşid Tarihi, I., Sf. 496 ve II., sf: 15 ve müt.

renin irâdından mesârif-i mukarreresi bir senede 2.219 kise ile 34.245 (110.984 245) akçe izdiyâd olub.

Ve sefer-i Hümayûn için işbu 1103 senesinde tahsili fermân olunan akçelerden mâ'adâ mühimmât-ı seferiyye tekmili için iktiza eden dahi 4 721 kise ve 5 620 (236 055 620) akçe olub ki bu cümle bir senede 6 940 kise ile 39 865 (346 939 965) akçe irâddan masraf ziyâde olmuş olur». Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterle, No : 12 603. (Not, bir kise 50 000 akçedir.)

³⁰) Başbakanlık Arşivi, Kepeci No : 48, Mnkataa defteri, sf. 91, 28 Şaban 1104 tarihli arz.

³¹) Belediye Kütüphanesi, Belediye yazmaları, No : 04.

Orjinalından kopya edilen bu bütçe suretinde rakamlar biribirini tam bir şekilde tutmamaktadır. Tashih yapmadan, rakamları olduğu gibi muhafaza ettik.

³²) Bu bütçenin gelir kısmı toplanmış olduğu halde, gider kısmında bir çok kalemlerin gider rakamları yazılmamıştır. Ayrıca Gider bütçesi yekûnları bu eksiklerden dolayı yapılmamıştır. Tablodaki rakamlar tarafımızdan, yazılı bulunan rakamların toplanmasıyla elde edilmiştir. Başbakanlık Arşivi, Kepeci NO : 2324.

³³) Başbakanlık Arşivi, Kepeci No : 2326.

bu tarihten itibaren yerini Mısır Pâre'sine bırakacaktır. Pâre bu sırada % 70 ayarında 0,769 gr. ağırlığında bir gümüş sikke idi. IV. Mehmed tahttan indirildiği tarihte ayarı muhafaza edilmekle beraber ağırlığı 0,738 grama düşürülmüştür. Altın 1640 tan sonra yeniden ayarlanmışır. Fermanlarda sarahat olmamakla beraber % 960 ayarında ve 3,527 gr. ağırlığında darbedilmiştir. Bu tarihe kadar altın paralar saf altından darbedilirdi³⁵.

Asıl bu buhran döneminde para bakımından en mühim hadise II. Süleyman'ın cülüsünden sonra bakır paraya dayanılarak yapılan ve üç sene devam eden bir bakır para (mangur) enflasyonudur. Yarım dirhem (1,603 gr.) ağırlığında darbedilen mankura, bu münasebetle yeniden ayarlanan ve 17 si bir dirhem (0,188 gr.) darbedilen akçenin kıymeti tamlarak sonsuz ibra hakkı kabul edilmiştir. Ancak bakır fiatları dolayısıyla kâr haddi fazla yüksek olduğundan iç ve dış kalpazanlık faaliyetinin artması üzerine mangur lağvedildi. Enflasyon Türkiye'de ilk defa olarak çekiçleme darb usulü yerine mihaniki (rakkasla) darb usulunun tatbiki sayesinde mümkün olabilmış. Bol miktarda mankur darbedilebilmiştir³⁶.

Kayde değer bir nokta olarak bu konuda 1699-1711 yılları arasında, bu nisbî sükûn devresinde, fetih yoluyla buhranı yenmek şans-ve ihtimali azalan imparatorluğun sanayileşme yoluyla servet yaratmak ve hazinenin gelirini artırmak imkânını zorladığı görülmektedir. Modern darphaneden sonra, defalarla bir çuka fabrikası kurulmak istenmiştir. Ancak İmparatorluk bu alanda da geç kalmış bulunuyordu. Türkiye pazarı içinde kendi aralarında savaşıyan batılıların bu sanayileşme hareketi karşısında pazarı kaybetmek tehlikesi karşısında boş durmaları beklenemezdi. Nitekim bu teşebbüsü sabote ettiler³⁷. Batılıların desteklediği bir tek batılaşma hareketi oldu Osmanlı ülkesinde, o da matbaacılığın yerleşmesidir. Sefirlerin Müteferrika İbrahim'e yardım ettikleri malûmdur.

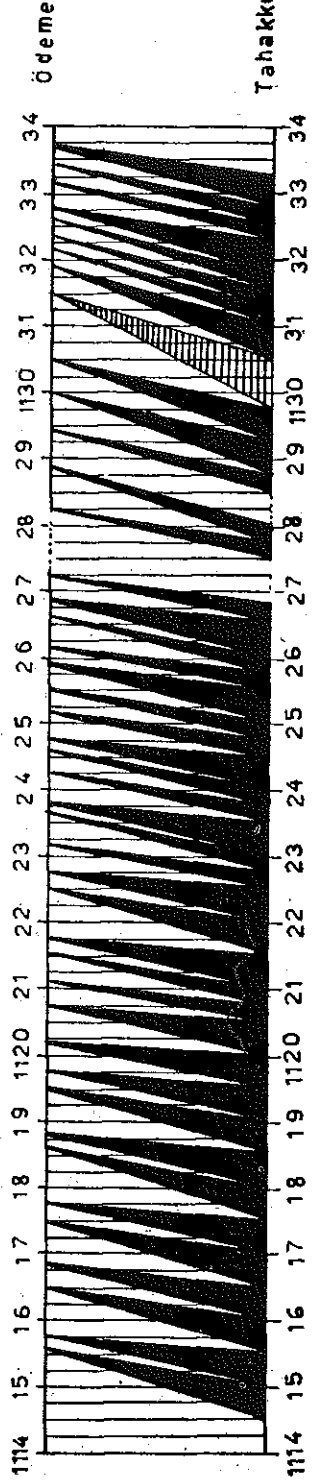
³⁵) Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver No : 4028, Darphane hesapları def.

³⁶) Rakkasla darb tekniği ile Haziran 1690 dan Eylül 1691 tarihine kadar 558 873 Kg. bakır mankur olarak darbedilmiştir.

³⁷) Paris, Archives Nationales, Affaires Etrangères, B. 1, No : 384, Fransız sefiri Ferriol'un 4 ve 18 Temmuz 1703 tarihli mektupları ve B 1, No : 385 de 16 Şubat 1708 tarihli mektub.

Milâdî yıl.

1703 15 16 17 18 19 1120 21 22 23 24 25 26 27 28 29 1130 31 32 33 34
1720 19 18 17 16 15 14 13 12 11 1710 9 8 7 6 5 4



Utûfelerin tahakkuk zamanı ve gecikme ile ödennesi grafiği.

Hicrî Sıvış yılı 1121 — Milâdî Gelir yılı 1710 :

Bu sıvış yılında da ulûfe dolayısıyla bir ayaklanma hareketi olmamıştır. Ancak ayaklanma bir evvelki 33 yıllık dönemin üçüncü ulûfesinin tedahül ettiği tarihte olmuştur. Devlet idaresine tahakküm eden Şeyhülislâm aleyhinde sadrazamın kıskırttığı ordu bu politik manevraya âlet olurken neticede, Şeyhülislâmı katli ve II. Mustafa'yı tahttan indirdikten sonra, cülûs eden III. Ahmet'ten ilk istekleri gecikmiş ulûfeleri oldu. Orduyu tatmin için de, hazine boş olduğundan, kısa vadeli bir iç istikraza gidilmiştir. Bu münasebetle Fransız sefiri Ferriol «Le Grand Seigneur doit commencer la paye le 13 de ce mois, on a assemblé six million avec toutes les peines du monde et le commerce en devenu langilissant, ce sera pour donner trois payes d'un cartier chacune³⁸» diyor. Ferriol'un mektubu da geciken ulûfenin üç kist olduğunu göstermektedir. Ancak, Sîlhadar'ın henüz yazma halinde bulunan tarihinin son cildinden tahakkük eden ulufelerin ödendikleri zamanları grafikte gösterdiğimizde bir ulufe döneminde kısa bir ara ile 2 defa ikişer kist meaş ödenmiştir. Grafikten 1703-1721 yılları arasında ulufelerin gecikme seyri takip edilebilir. Grafikte alt çizgide ulufelerin tahakkük ettikleri tarih, üst çizgide ödemenin yapıldığı tarih işaret edilmiştir. Zamanında ödenen ulufelerin aynı kolon içinde kalması lazım gelirken genellikle üçkenlerin tepeleri gecikmeler nisbetinde sağa yatık bulunmaktadır. Açık kalan yerler için malumat bulunmamıştır. Sıvış yılını izliyen birinci ulufenin tedahül ettiği dönemde 1717, 1718 ve 1719 da ayaklanma teşebbüsleri olmuştur. Tarama ile gösterilen üç kist ulûfe, 7 kist mevâcib almıyan bir eyalet askerine aittir. Bu münasebetle bir ayaklanma teşebbüsleri olmuştur.

Bütçe: Osmanlı maliyesinin bu sıvış yılından itibaren hazine gelirlerinin ay ve güneş yılı aylarına göre teşekkülünü dikkata almak mecburiyetini duyduğunu göstermektedir. Nitekim 1122 (1710-1711) bütçesi XVII. asır bütçeleri gibi maliye büroları itibariyle tasnif edildikten başka ayrıca hem güneş hem de ay yılının muhtelif aylarına göre bunların teşekkülünü de göstermiştir. Bu yılki gelir yekûnunun her iki yılın aylarına göre dağılımı şu şekildedir :

³⁸) Aynı Arşiv, aynı tasnif, B. 1, No : 384, 4 Kasım 1703 tarihli mektubu.

1122 (1710-1711) Bütçe gelirlerinin Güneş ve ay yılma dağılışı

Ay yılı geliri		Güneş yılı geliri	
Aylar	Akçe	Aylar	Akçe
1 (Muharrem)	276 170 230	Mart	339 427 624
2	6 000	Nevruz	3 112 816
3	100 000	Nisan	2 100 000
4	285 188	Ruz-ı Hızır	6 199 800
5	—	Mayıs	616 000
6	1 293 885	Haziran	3 000 000
7	2 968 882	Temmuz	120 000
8	530 303 409	Ağustos	1 052 000
9	94 714 329	Eylül	8 052 000
10	444 000	Kasım	65 920
11	3 254 400	Aralık	818 932
12	10 943 780	Ocak	5 421 480
		Şubat	12 063 540
Yekûn	920 484 103		382 070 312

Bu itibarla 1 302 554 415 akçe tutan bu yılki gelirin takriben % 30 filen güneş yılı itibariyle teşekkül ve tahsil olunmaktadır. Bu yılki buhranın hafif olmasının bir sebebi de bu olsa gerektir. Sair zamanlarda da, sıvış yılında bütün bir yıllık ulûfenin tedahül etmemesinin sebebi de budur.

Aynı minval üzere Osmanlı tarihindeki bir çok hadiseleri bu iki yıl arasındaki gün farkıyla izah etmek mümkündür. Ancak biz burada bu kadarıyla iktifa ederken daha sonraki sıvış yıllarının 1155 (M. 1742), 1189 (M. 1775), 1222 (M. 1807) yıllarına rastladığını ve daha sonrakinin de Tanzimat'a yani 1256 (M. 1840) ya tesadüf ettiğini kaydedelim.

Foto III.

The image displays two columns of handwritten financial records in Ottoman Turkish script. The records are organized into several rows, with some entries underlined and others connected by arrows, suggesting a flow of information or a continuation of entries. The text is dense and difficult to read due to its cursive nature. The records appear to be organized into two main columns, with the left column containing more entries than the right. The entries include various numbers and text, some of which are underlined or have arrows pointing to them. The overall appearance is that of a detailed financial ledger or account book.

Hem ay yılı hem güneş yılı ayları itibarıyla hazine gelir ve giderlerini gösteren 1122 (1710—1711) yılı bütçesi.

BELGE I

Bir sıvış yılı tashihi gerekçesi

Mücebince kayıd ve tashih olunmak buyuruldu
Fı 29 Cümâdelulâ sene 1088 (9.VIII.1676)

«Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki

Mart, şühûr-ı Rumiyyeden olup ve Şemsiyye itlâk olunan sene-
nin ibtidâsı olup ve dâimâ müstakar olup ve tağyir kabul etmeyüb,
hareket-i şems ve tahvîl-i burûc i'tibariyle 365 gün ile yevm-i vâhidin
bir cüz'ünden bir cüz' gün Mart hesâbınca kâmil bir sene-i şemsiyye
olur.

Ve şehri-i Muharrem, şühûr-i arabiyyeden olup ve kameriyye
i'tibâr olunan senenin ibtidâsı olup takriben bir ayı otuz ve bir ayı
29 gün olmakla 354 gün bir sene-i kameriyye olur. Bu sûretle sene-i
kameriyye, şemsiyye senesinden her bir yılda on bir gün ve bir gü-
nün yigirmi bir cüz'ünden bir cüz' gün noksan olduğundan kame-
riyye ile şemsiyye seneleri mâ-beyninde 33 [senede bir] sene ile dört
günü bir sene-i mütefâvit olur.

Be-hasebi't-tefâvüt şühûri arabiyye fasıldan fasla intikal idüb
mevsim-i Hac ve sıyâm kâh bahar ve kâhî şitâya müsâdif olup
Mart Ale'd-devâm ibtidâ-i bahârda her karar ve sene-i kameriyye,
mütedâhil ve devvâr vâkı olup seksen yedi senesi içinde Mart'ın
senesi temâm olmayub seksen sekiz Muharrem'inin beşinci günü se-
nesi temâm etmekle, kameriyyenin 87 ci senesinde Mart vâkı olma-
mış olur. Sene-i sâbıkada tevcih ve der-uhde olman mirî hizmet-
lere 1087 senesine mahsûb olunmak üzere tevcih ve hazine defter-
lerine bu vechle kayd ve tahrir olunmuş. Bu itibar sahîh olmayub
tedâhul sureti numâyan olduğundan gayri ihtilâf-ı sene ile nizâ'dan
hâli olunmaz. Seksen yedi senesinde Mart vâkı olmamağla sene-i sâ-
bıkada verilen Mart'ı hizmetlerin defterlerin mahalleri seksen sekiz
Muharreminde vâkı olan Mart'dan olmak üzere tashih olmmak için
Fermân-ı âlileri ihsân buyurulmak bâbında ferman sultanımmdır».

Maliyeden Müdevver No : 9857

BELGE II

«Tefâvüt tafsilidir :

İhtilâfât-ı şemsiyye ve kameriyyeden nâşi vaz'olman tefâvüt hâliyâ hazine-i hümayûna irâd olman emvâl-ı mukata'âtın her gurusda ikişer akçe tefâvüt-i hasene nâmıyla tahsil ederler ki mü-lûk-i mâziyeden birinin 'asrında hazineye i'ânet olub rûz ve şuhûr devrylemesi ile kesr müterettib olmamak için ol vakıtta bulunan müdakkık mühâsibler hisâb eyleyüb bir sene zâyi' olan emvâl-ı mukata'âtı istifâ [ve tekmlil için] otuz üç sene dört ayda tahsil olunan malm her bir gurusuna tefâvüt-i hasene deyu akçe zam eylemişlerdir. Bir mukata'amın malı gurus olur ise beher gurusda ikişer akçe tefâvüt-i hazine iktiza ider, malı sümn ise binde 14 akçe iktiza ider. Kayd şüd fi 17 Muharrem sene 1199 (2.XII.1784).

Mukata'amın malı sümn ise ve kıymeti 7 743 gurus ise

7 743x120 (akçe) = 929 160 akçe eder

929 160x0,014 = 13 008,240 [akçe eder] (asl-ı mal)

916 152 (tefâvüt-i hasene)

Başbakanlık Arşivi, D.BŞM. 1199.1.17

BELGE III.

Şimdiyedek cizyenin tahsili şuhûr-i kameriyye üzere alınmak ile tedâhül idüb işbu sene 980 yılında cem'olmacak cizye 978 vâcibinin olub tedâhül ref'olinub 980 Rebiülevvel'inin yigirmi birinde vâkı olan Ağustos evvelinden 981 Rebiülâhır'ın ikinci gününde vâkı olan Ağustos evveline gelince bir yıllık cizye alınmak ferman olunmağla min ba'd Ağustos'dan Ağustos'a gelince târih beyân olmak ferman olmdı. Tahriren fi 2 Cümâdelâhır sene 981 (29.IX.1573).

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver 654, Mukataa Defteri Sf. 4.

BELGE IV.

(—) Beglerbegisine [hüküm ki]

[Begler] begliğinde vâkı olan kul tâifesinin ulufe zamanında kameriyye hisâbı üzere birer günlüğü alıkonıldıktan sonra ol hüküm-

leri ve ba'z-ı husûs vâkı' oldı deyu ulûfelerinden birer ikişer günlük dahi alikonulub rencide oldukları 'lâm olmdı.

Buyurdum ki vardukda, bu bâbda mukayyed olub beğlerbeğliğinde vâkı olan kul tâifesinin ağâlarına ve kâtiblerine tenbîh idüb min ba'de olıgeldüğü üzere birer günlükleri almdıktan sonra ol vechle bahâne idüb kul tâifesinden nesne taleb idüb rencide etdürmiyesin. Cum'a 26 Zilhicce 990 (21 Ocak 1583)

Başbakanlık Arşivi, Mühimme 48, Hüküm 731

BELGE V.

Mücibince ahkâmı tahrîr oluna

Sah

Şerefyâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûni şevketmakrûn ve telhis mücibince mahalline kayd ve sûreti ve ahkâmı tahrir olunmak buyuruldu. Fî 15 Cümâdelülâ 1152 (19 Agustos 1740)

Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki

Cenâb-ı nesksâz-ı umûr-ı kâinât celle şanuhu anî'n-nakâyısı ve şşebîhi ve'l-âfât hazretlerinin irâde-i 'aliyye-i ezeliyyesi bu kâr-hâne-i deher-i muhdesin nizâm-ı icâdma ta'alluk eyledikde harâbezâr-ı gabrây-ı süfliyyeye iyvâ ve iskân eylediği nev'-i benî âdemin cihet-i ma'âş ve zâbita-i inti'âşlarını râbitâ-i dakayık-ı mu'amelâta rabt ve ta'lîyk eyleyüb ta'lim-i nükât-i âidat ve tefhîm-i rumûzât-ı vâridât sıyâkmda kitâb-ı müstetâb-ı hikmet meâbında «hüve'l-lezi ce'ale şşemse ziyâen ve'l-kamere nuren ve kaderrehu menâzile li-ta'lemu adede's-sinîne ve'l-hisâb mâ halakallahu zâlike illâ bî'l-hakkı yufassilu'l-âyâti li-kavmin ya'lemûn» nass-ı kerîmi ile irâet-i tarîkı hidâyet refik etmekle umde-i dânişverân-ı ehl-i zekâ ve kudve-i fetânet disâr fırak-ı rüşd ve dehâ olan ulemâ ve hükemânın nazbût-ı cerâid-i âsârları olan kavâid-i rûznâme-i musannafâtı medâr-ı zâbitâ-i kâffe-i mu'amelât olmağla kanun-ı devlet ve âyin-i saltanatın iptidâ-i zuhûrından beru 'âmme-i enâmın hususâ vâridât-ı hazâin-i mülûkün cihet-i zâbitası şerâiti hesâba manût ve dakaik-ı

1) Kuran, 10. sure, 4. âyet.

mesâil-i zarb ve taksîme merbût olduğıma binâen firak-ı ketebe ve zümre-i hademe-i hazinenin kuvve-i fikriyyeleri dâimâ vazife-i hal-lerine masrûf ve man-ı himmetleri her bâr semt-i dakâik-ı umûra ma'tûf olması lâzime-i hallerinden olduğı emri bedihî olub lâkin zeyl-i muharrerâtda maksud-ı aslı olan dakaik-ı emrin sıhhatım teş-yîd ve te'yîd için mesâil-i erbâb-ı hey'etin hulâsa-i makallerinden ba'z-ı kavâ'id-i mer'iyenin işbu mahalde tahriri ihtiyâr olundu. Hu-lâsası budur ki :

Zaman-ı hicret-i nebeviyye 'aleyhi afdalu't-tahiyye hazretleri müte'ayyen ve müttefakun aleyhi olduğıma binâen sene-i mezbûre Muharrem'inin evveli târih-i islâma mebd'e' i'tibâr olunmuşdur. Ve ehl-i şer' indinde bu tarih-i 'arabının şühûri rü'yet-i hilâldan rü'yeti hilâla dek olan müdetdir. Ve bu şühûr kâh otuz ve kâh 29 olur zâid ve noksan olmaz. Ve dört ay mütevaliyen otuz ve üç ay mütevaliyen 29 olmak câizdir. Ve her 12 şehre bir sene itlak iderler ve bu sûrette şühûr-i sinîn-i kameriyye-i hakiykiyye olur. Lâkin şems ve kamerun hareketlerinde ve evzâ'-ı mesâkininde ve kamerun şemsden bu'dünde ihtilâfât sebebi ile rü'yet-i hilâldan rü'yeti hilâla dek olan müddeti zabt mümkün olmadığı ecilden umûr-i şer'iyeye te'allukı olmıyan emirde hüssâb ve ehl-i nücûm şems ve kamerun seyr-i evsat i'tibariyle iclîmâ'ları beyninde olan müddete bir şehre dirler. Ve her on iki şehre bir sene dirler. Ve bu surette şühûr sinîn-i vasatıyye olur. Ve bu i'tibâr ile her şehre 29 gün 12 saat ve 44 dakikadan' ibâret olduğımı edevât-ı rasadiyye ile tahkiyk ve isbât eylediler. Ve re's-i sene-i kameriyye olan şehri Muharrem'i 30 ve Safer'i 29 i'tibâr eyleyüb bu minvâl üzere ilâ âhire's-sene birin 30 ve birin dahi 29 addeyleyerek sene-i kâmile-i kameriyyenin a'dâd-ı yevmiyyesi 354 güne iblâğ eylediler. Ve her şeherde terk ve ihmâl eyledikleri 44 dakıyka kûsûr-dan bir senede müctemi' olan 528 dakika ki hasebü's-sâ'at 8 saat ve 48 dakika ider. Senevî ol mikdar sâ'at ve dakaikdan her 30 senede 11 gün zâid buldukları cihetden her 30 senede Zilhicceyi 11 def'a 30 ar gün 'addidüb ol senelere kebise dirler. Ve 'alâ haza't-tahkiyk sene-i kameriyye-i vasatıyye 354 gün ve 8 saat ve 48 dakika olmuş olur.

Ve sene-i şemsiyyenin müddeti Zeyc-i Gürgâni rasadı mısdaqmca 365 gün ve 5 saat ve 49 dakıyka olub beynehümâda tefâvüt alâ vechit-takrîb 10 gün ve 21 saat olmak iktizâ etmekte tarihi kameri olan vezâifde madde-i tedahül alâ vechi'z-zarûre zâhir olur. Bu takdirce

tarihi şemsi olan mukata'ât ummâli her üç seneki 36 şehr ider ey-yâm-ı muctemi'a-i mütefâviteden her hir senede hâsıl olan eyyâmdan üç senede 36 ay vezâifi yahud şehri i'tibâr olunan sâir mesârifat-ı mu'ayyeneyi hir ay ziyâdesile 37 ay i'tibâr iderek her 33 senede bir senelik masrafı ve vezâifi ziyâde virmeğe mecbûr olurlar.

Bu keyfiyetin habâyay-i hafâdan hârica ihrâcına cihet-i temsili budur ki meselâ sene-i kameriyyenin eczâsından ibâret olan şühür-i arabiyyeden re's-i sene i'tibâr olunan gurre-i Muharrem ile şühür Rumıyyeden sâl-ı şemsi i'tibâr olunan Mart'a tesâdufi tafahhus olundukda hâlen müneccimbaşı olub İzmir kadısı olan faziletli Ahmed Efendi dâ'ilerin istihracı üzere 1053 sene-i hicriyesinde Mart bulunmayub 1054 senesi Muharrem'inin evveli ile Mart bir güne musâdefe etmekle bâlâda zıkr ve tafsıl olunduğu üzere küsür-i mütefâviteden muctemi' olan keyfiyât-ı dakıyka mücibince 1054 senesinden 1087 tarihine murtakı olunca bir sene-i kameriyye tedâhül ve 1087 tarihinden dahi 1121 sene-i hicriyyeye gelince iki sene-i kameriyye ve 1121 sene-i hicriyyeden 1154 sene-i hicriyyesine varınca üç sene-i kameriyye mütedâhil olub hasebi'd-dıkkat 1054 sene-i hicriyyeden 1154 senesine gelince sene-i hicriyye 'adedi tamâmen yüz seneye bâliğ olmuşiken sinîn-i şemsiyye adedi sinîn-i kameriyye adedi gibi yüz sene olmayub 97 sene olmak iktizâ eylemekle üç sene nâkıs olmuş olur. Elsine-i hademe-i hazine ve kâffe-i nâsda ta'bir «elli dört Martı elli beş Martı» deyu ta'bir olunur. Bu nisbet-i galatiyye sebebi ile meyâne de üç sene-i kameriyye mütedâhil olub kalıl ve kesir mesârif-i hazine her ne ise zikrolındığı üzere 1054 senesinden 1154 senesine gelince meyâne de mürûr eden 96 senede ibtidâsi Muharrem'den i'tibâr olunan mesârifden üç senelik masraf ziyâde virilmiş olub istilâhât-i ketebe-i hazinede «vâcib 'an sene-i fîdan...» deyu yazılan ta'birin şerâit-i vaz'ıyyesine i'tibâr olunmamış olur ve bu maddeye Nass-ı Kerîm'de dahi işâret olunduğum kibâr-i müfessirin hazerâtı sebt-i ceride-i âsâr buyurmuşlardır [ve fi'l-Furkani işâretun lihâze't-tefâvüt, kemâ rüviye 'an Aliyyin ibni Ebi Tâlib Radiyallahu Te'alâ 'anhu ve me'âluhu ennehu seele yahudî anhu ve kal; vaka'a fi Kitâbillâhi'l-Kerîm fi kıssati ashâbi'l'kehfî selâse mîete sinîn «Felebisû fi kehfihim selâsemi'ete sinîne ve'z-dâdû tis'an» ve fi't-Tevrâti selâse mî'ete sinîn fakat ve leyse fihâ'tis'a fekeyfe ye-kûne't-tatbik ve't-tevfik fe acâbe 'anhu, Radiyallahu 'anhu: inne's-senete'l-vâkı'ata fi't-Tevrâti 'alâ hisâbi's-seneti's-şemsiyye ve mâ vaka'a; fi'l-Kurân'ı 'alâ hisâbi's-seneti'l-kameriyye ve lihâzâ kalallahu

Te'âlâ «ve'zdâdû tis'an» Hâzâ (hazihi) işâretün ilâ tedâhuli tis'a sinînin fi selâse mi'ete sinîn (sene) ¹⁾

Binâen 'alâ zâlike Devlet-i Aliyye-i ebed peyvend hazinesi âidâtından 'ibâret olan kâffe-i vâridatın ve âmmе-i mesârifâtın mecmû'ı sene-i kâmile i'tibâriyle câri olduğuna binâen âidâte-i mu'ayyenenin ba'zısı şühûr-ı şemsiyye ve ba'zıları dahi şühûr-ı kameriyye i'tibâriyle mesbûti sahâifi cerâid olub lâkin re's-i şühûri şemsiyye i'tibâr olunan Mart'dan gâye-i şehri Şubât'a varınca mukaddeme-i mezkûrede vâf ve tafsil olunduğu üzere meyânâde gûzer eden a'dâd-ı eyyâm hasebe'l-'aded 365 gün ve re's-i şühûri kameriyye i'tibâr olunan Muharrem'den dahi gâye-i şehri Zilhicce'ye mûntehi olunca mürûr eden a'dâd-ı eyyâm dahi 354 günden 'ibâret olub Ancak fi'l-asl re's-i târihi hicriyye i'tibâr olunan sene-i kameriyyenin a'dâd-ı eyyâm-ı sene-i şemsiyye eyyâmı 'adedinden 11 gün noksan olduğuna binâen külle senetin takriben 11 er gün tefâvüt noksânı sebebi ile her 33 senede bir defa şühûr-ı kameriyyenin tedâhül vuku'undan fesâd-i hisâb-ı hazine iktizâ eyleyüb husûsâ 1121 senesinde vâkı' olan tedâhûlden 1154 senesine varınca 33 sene mürûr edüb 1154 senesinde fikr ve mülâhaza olunan mâdde-i tedâhül vâkı' olacağına binâen bast ve temhîd olunan mahzurâtdan hâdis ve ârız olacak illet-i tedâhüle imkânı olduğu vechile tehyey-i tedâvi lâzime-i hâlden olduğu ecilden ba'z-ı 'umde-i küttâb ve nakave-i ehli hisâb ile tariyk-ı müdâvâsı mülâhaza olundukda bâlâda tafsil olunduğu üzere tekevün-i tedâhül sebebi ile varâ-i perde-i hafâda mütekevvin olacak mahzurât-ı hafiyeden başka fazla görünüb hazine-i âmireye bârgirân-ı zuhûrât mesâbesinde ârız olacak ocaklık mevâcibâtı masrafları «'an» i'tibâr olunan gurre-i Muharrem Re's-i şühûr şemsiyyeden 'ibâret olan Mart'a tahvilden gayri çâresi olmayub lâkin zikrolunduğu üzere sene-i kâmile 354 günden 'ibâret eyyâm-ı sene-i kameriyye masrafının 'ayni gurre-i Mûharrem'de iken sene-i kâmi-

¹⁾ Kur'an'da bu tefâvüte işâret vardır : Ali hin Ebi Tâlib'a Allah kendilerinden razı olsun - izâfet edilen bir rivâyetin meâlinde; Bir yağmıdî gelip kendilerinden sormuşdur : Ashab-ı Kehf'in kıssa (Hikâye) lerinde Allah'ın Yüce Kitâbında bunların «Mağaralarında 300 ve dahi 9 yıl kaldılar» denmektedir, oysa Tevrat'ta yalnız 300 yıl kaldılar deniyor, orada 9 yoktur. Bu [iki ifâdeyi] nasıl bağdaştırmalı. Cevâblarında, Allah kendilerinden razı olsun, Tevrat'taki güneş yılı hesabı, Kur'an'da kasdedilen ise Ay yılı hesabıdır. «Ve dahi 9 yıl kaldılar» diye buyurdıkları bundandır. Bu da 300 yılda 9 yıl tedâhül ettiğine işârettir. El-Mahzumî, bu işâreti kendi istihracı diye zikreder. Not 1 adı geçen eseri, aynı yerde.

lesi eyyâmı 365 günden ibâret sene-i şemsiyye Mart'ma mumsarıf olduğu suretde zâhir-i hâlde sene-i şemsiyyeye nakl sebebi ile on bir günlük masraf-ı yevmiyye zâid olub lâkin hakikat-ı hâle nazaren tedâhül nizâ'ına illet-i müstakille olan sebebi hafi işbu suretde zâhir ve bedidâr olan onbir günden ibâret olub ve maksûd-ı aslî beher sâl sene-i şemsiyye ile sene-i kameriyye eyyâmı beyninde tefâvüt-i a'dâd-i nisbeyyeden tekevvün eyliyen on birer gün ki otuz üç senede bir def'a ma'a tefâvüt 365 günden 'ibâret bir sene-i kâmile-i ma'neviyyenin nizâ'ı mâddesinin imhâsı olmağla bu suretde meselâ yevmi bir kîse-i Rumî mevâcibi olan bir kal'a neferâtı yevmiyesi gurre-i Muharrem'den i'tibâr olunduğu takdirce sene-i mezbûre Zilhicce'si gâyesine dek eyyâm-ı sene-i kâmile i'tibâr olunan 354 güne iktizâ eden 354 kîseyi yine tamâmen almak ve mâdde-i nizâ'ı tefâvütü mahv ve izâle için sene-i şemsiyyeye nakli sebebi ile mütekevvin olan on bir günden iğmaz ve te'âmi olunmaktan ocaklık ashabı neferâta bir dürlü gadr malhûz olmadığı emri bedihî olmağla ol makule Muharrem'i olan ocaklık yevmiyesi sene-i kameriyye eyyâmından 'ibâret olan 354 günlük mevâcibini yine tamamen almak ve sene-i şemsiyyeye nakli sebebi ile mütefâvit görünen on bir gün meskûtun anh kalmakda be's-i zâhirî melhûz olmayub lâkin bu emri hafiyü'l-menâfi'in nükte-i mektûmesini dakayık-ı hisâbdan bi-haber neferât-ı kılâ'a def'aten tefhimi nev'an su'ûbetli olduğu cihetden tedricî tefhime vesile olsun için bu keyfiyetin mukaddeme-i şurû'ı be'inâyetillâhi Ta'âlâ bu def'a feth ve teshiri müyesser ve neferâtı müceddeden vaz' ve tahrîr olunacak Belgrad kalesinden ve müzâfâtından olan kılâ' ve palankalar neferâtmadan bed'olunması müstahsen görülmekle ibtidâ-i emirde nefsi Belgrad kalesinin el'an tahririne mübâşeret olunan piyâde ve süvâri yerlu neferâtmadan şimdiye dek her ne mikdâr neferât tahrir olunmuş ise tahrîr olundukları tarihten 1151 senesi Mart'ı vâkı olan 1151 senesi Zilhicce'sinin ikinci gününden 354 günün nihayet bulduğu 1152 senesi Zilhicce'nin ikinci gününe gelince her ne mikdar yevmiyeleri yürür ise başkaca icmâl olunub iktizâ eden yevmiyelerinden müctemi olan akçe başka verilmek ve inşaallahu Ta'âlâ 1152 senesi Zilhicce'sinin 13 ci gününde vâkı' olacak Mart'dan sonra mukaddem tahrîr olunan neferâtm yevmiyeleri Mart ibtidâsmadan Şubât gâyetine değin 354 gün hesâbiyle yürümek ve Mart duhulünden sonra tahrîr olunacakların dahi tahrirleri tarihinden 354 günlük nihâyet bulduğu yüz elli üç senesi Zilhiccesinin 13 cü gününe değin hisâb olunub verilmek ve bi'avnillâhi

Ta'âlâ kale-i mezbûrenin lüzûm ve iktizâsı mertebede neferâtınm tahriri tekmilinde bâlâda bast ve temhîd olunduğu üzere sene-i kameriyyede alacakları 354 günlük yevmiyeleri 354 gün i'tibâriyle tamamen verilüb nizâ'-ı tefâvüti izâle için sene-i şemsiyyeye nakıl sebebi ile eyyâm-ı sene-i şemsiyyeden fazla görünen on bir güne ta'arruz olunmamak ve senevî icmalleri sene-i şemsiyye itibariyle 365 günden bağlanub on bir günlüğü def-i nizâ'-ı tedâhül nâmiyle furûnihâde ve 354 günden sene-i kâmile i'tibariyle mevâcibleri verilme ve bu sıyâk-ı mer'iyye Belgrad ve aklammdan olan kılâ ve palankalarda mer'i ve mu'teber tutulmak üzere mahalline kayıd ve Belgrad hazinesi tarafına mufassalan sureti ve iktizâ eden ahkâmı yazılmak bâbında fermân devletlu sa'âdetlu sultânım hazretlerinin-
dir.

El-hakıyr
Ahmed

Suret dâde fi 16 Cümâdelevvel sene 1152 (20 VIII 1739)

Başbakanlık Arşivi; Cevdet, Maarif 308